

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Μεταλληνού, *Ἡ θεολογικὴ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Λατρείας*, Ἐκδόσεις Ἄρμος, Ἀθήνα, 1995, σσ. 414, σχ. 24X16,5 ἐκ.

Ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν συνάδελφος αἰδεμολογιώτατος Πρωτοπρεσβύτερος πατήρ Γεώργιος Μεταλληνός, ὁ ὅποιος παρουσιάζει ἐκπληκτικὴν δραστηριότητα δὲν εἶναι μόνον ἄριστος χειριστὴς τοῦ προφορικοῦ λόγου, δόκιμος ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος, εὐγλωττος καὶ εὐστορφοῦς ὁμιλητὴς καὶ διαλεκτικὸς συνομιλητὴς. Ἐπὶ πλέον καταρδεύει τὴν θεολογικὴν σκέψιν καὶ ἐμπλουτίζει τὴν ἑλληνικὴν θεολογικὴν βιβλιογραφίαν μὲ πλῆθος ἐκλεκτῶν καὶ ἀφυπνιστικῶν δημοσιευμάτων. Καὶ ἐὰν ἀκόμη διαφωνῇ τις πρὸς μερικὰς – τῷ ὄντι πρωτοτύπους καὶ ρωμαλέας – σκέψεις ἢ διατυπώσεις του, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ τὴν ἀναγνωρίσιν τὴν μεγάλην ἔκτασιν, τὸν πολυδιάστατον χαρακτῆρα καὶ τὴν ὑψηλὴν ποιτικὴν στάθμην τῆς διὰ τοῦ προφορικοῦ καὶ γραπτῶς λόγου προσφορᾶς του, ὡς καὶ τοῦ καθ' ὅλου ἐρευνητικοῦ του ἔργου.

Εἰς τῶν πλέον ἀξιολόγων καρπῶν τοῦ συγγραφικοῦ του ταλάντου εἶναι τὸ ὡς ἄνω ὀγκῶδες δημοσίευμα, τὸ ὅποιον παρουσιάζει τὰς – ἐν τῷ Τμήματι Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν – παραδόσεις του περὶ τῆς «*Θεολογίας τῆς Λατρείας*», αἱ ὁποῖαι ἀναμφιβόλως εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσαι καὶ διὰ πάντα Ὁρθόδοξον ἀναγνώστην.

Ὁ σ. ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ (σσ. 13-46) παρουσιάζει τὰς σχέσεις Θρησκείας καὶ Λατρείας, Χριστιανισμοῦ καὶ Λατρείας, τὴν «*ἐπιστήμην τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας*», τὴν ἔννοιαν τῆς «*Λειτουργικῆς Θεολογίας*» ἢ «*Θεολογίας τῆς Λατρείας*» καὶ τὴν εἰς αὐτὴν ἀναφερομένην Μεθοδολογίαν.

Τὸ πρῶτον κεφάλαιον (σσ. 47-84) ἀναφέρεται εἰς τὴν θεμελίωσιν καὶ τὰς προοπτικὰς τῆς «*τάξεως*» τῆς λατρείας, εἰς τὴν ἐν αὐτῇ σύνθεσιν κοσμικῶν καὶ μοναστικῶν λατρευτικῶν στοιχείων καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Λειτουργικῆς Ἑρμηνευτικῆς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ δεύτερον κεφάλαιον (σσ. 85-162) ἀσχολεῖται περὶ τὴν Ἐκκλησίαν ὡς λατρεύουσαν κοινότητα, περὶ τὸν λειτουργικὸν τόπον, τὸν λειτουργικὸν χρόνον, τὸν λειτουργικὸν Λόγον καὶ τὴν λειτουργικὴν Τέχνην.

Τὸ τρίτον κεφάλαιον (σσ. 163-192) ἐξαιρεῖ ἀφ' ἐνὸς τὴν Λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀποκάλυψιν τῶν πρὸς ἄλληλα σχέσεων τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ, τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ μυστηρίου τῆς κτίσεως, ἀφ' ἑτέρου τὸ Ἀγιοτριαδικὸν θεμέλιον τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς ζωῆς, ἔνθα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξαρθῇ περισσότερον ὁ ἐπικλητικὸς χαρακτῆρ αὐτῆς, τρίτον τὸ προβάλλον τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας πλαίσιον αὐτῆς καὶ τέταρτον τὴν

ἀφορώσαν οὐχὶ μόνον εἰς τοὺς μοναχοὺς, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς Χριστιανοὺς ἀσκητικὴν διάστασιν αὐτῆς.

Τὸ τέταρτον κεφάλαιον (σσ. 193-242) προβάλλει τὴν λειτουργικὴν δόμησιν τοῦ εἰς τὴν λατρευτικὴν σύναξιν ἐνεργοποιουμένου μυστικῶς σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν διὰ τῆς Λατρείας «*ἄψωσιν*» τῆς ἐπὶ γῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἐν τῇ οὐρανίᾳ βασιλείᾳ θριαμβεύουσαν Ἐκκλησίαν.

Τὸ πέμπτον κεφάλαιον (σσ. 243-304) ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐν τοῖς μυστηρίοις σήμανσιν τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν Θ. Εὐχαριστίαν ὡς τὸ «*μυστήριον τῶν μυστηρίων*», εἰς τὰς προϋποθέσεις τῆς ἐνεργοποιήσεως τῆς διὰ τῶν μυστηρίων παρεχομένης Χάριτος καὶ εἰς τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν δομὴν τῆς «*Ἀκολουθίας τῆς Θείας Μεταλήψεως*».

Τὸ ἕκτον κεφάλαιον (σσ. 305-394) ἐξαιρεῖ τὸν διὰ τῆς Λατρείας ἁγιασμὸν τοῦ σύμπαντος κόσμου καὶ ἰδίως τὸν διὰ τοῦ λειτουργικοῦ ἔτους ἁγιασμὸν τοῦ χρόνου καὶ τὸν ἁγιασμὸν πασῶν τῶν πτυχῶν τοῦ βίου τῶν Χριστιανῶν, ὡς καὶ τῆς ὑλικῆς κτίσεως.

Ἐν τῷ Ἐπιλόγῳ (σσ. 395-398) τονίζεται ἡ δυναμικὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, ἡ ὁποία «*εἶναι ὁ χώρος, στὸν ὁποῖο διαμορφώνεται τὸ ἥθος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος*» (σ. 395). Ἐπομένως «*ἡ ἀποξένωση ἀπὸ τῆς λειτουργικῆς ἐμπειρίας ὄχι μόνον ἀλλοτριώνει τὸ φρόνημα, ἀλλὰ καὶ ἀποσυνθέτει ὅλη τὴ ζωὴ, μεταβάλλοντας τὸ ἐκκλησιαστικὸ εἶναι σὲ διάφορα ἐντιεκκλησιαστικὰ ὑποκατάστατα (ἠθικισμὸς, ριτουαλισμὸ κ.τ.δ.)*».

Τὸ βιβλίον κατακλείεται διὰ Βιβλιογραφίας (σσ. 401-404), ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναγράφονται «*τὰ βασικώτερα ἔργα ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν στὴ μελέτη. Δὲν συμπεριλαμβάνονται ἐδῶ οἱ πατερικῆς καὶ λειτουργικῆς παραθέσεις ἢ βοηθήματα μὲ ἐιδικότερο χαρακτήρα. Γιὰ ὅλ' αὐτὰ δίδονται πλήρη στοιχεῖα στὸν οἰκεῖο τόπο*» (σ. 401). Ἡ ὑπόδειξις τῶν κυριωτέρων ἑλληνικῶν καὶ ξένων βοηθημάτων εἶναι λίαν ἐπιτυχῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων καθίσταται προφανὲς ὅτι πρόκειται περὶ σημαντικῆς συμβολῆς εἰς τὰς καθ' ὅλου παρ' ἡμῖν λειτουργικὰς σπουδὰς καὶ ἐρεῦνας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ αὐτοχαρακτηριζόμενος ὡς «*ἐπηλυς*» (σ. 12) συγγραφεὺς ἀμιλλᾶται λίαν ἐπιτυχῶς πρὸς τοὺς ἐν τῷ χώρῳ τῶν σπουδῶν καὶ ἐρευνῶν τούτων «*γηγενεῖς*» καὶ «*ἐγγχωρίους*». Ὁ γράφων, ὅστις πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχε παροτρύνει τὸν π. Γεώργιον Μεταλληνὸν νὰ στραφῆ πρὸς τὴν Λειτουργικὴν, χαίρει ὅλως ἰδιαιτέρως διὰ τὰς ἀρίστας λειτουργικὰς ἐνασχολήσεις τοῦ προσφιλοῦς — οὐχὶ «*ἐπήλυδος*», ἀλλὰ — προσφιλοῦς προσκεκλημένου...

Ὁ σ. κατακλείει τὸν Πρόλογον τοῦ βιβλίου διὰ τῆς ταπεινόφρονος φράσεώς του: «*Μὲ χαρὰ θὰ δεχθῶ κάθε ὑπόδειξη καὶ διορθωτικὴ πρόταση, ὥστε νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ βελτίωσή του (= τοῦ ἔργου)*» (σ.12). Δι' αὐτὸ ἄς ἐπιτραπῆ νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι μία ἐπανεκδοσις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐξαιρέτου ἔργου τοῦ π. Γεωργίου Μεταλληνοῦ θὰ ἠδύνατο λ.χ. νὰ ἔχη ἐξ ἐπόψεως εἰδολογικῆς ἢ μορφολογικῆς πλέον συστηματικὴν δομὴν, νὰ ἀποφύγῃ ἐπαναλήψεις τινάς, νὰ συνενώσῃ ὁμογενεῖς καὶ ὁμοιογενεῖς παραγράφους καὶ νὰ

ἐπισημάνη περισσότερο τὰς ἐπὶ τῆς σημερινῆς ἑτεροδόξου «*λειτουργικῆς κινήσεως*» ἐπιδράσεις τῶν ἰδιοτυπιῶν τοῦ ὅλον ἐν καὶ περισσότερο ἀναγνωριζομένου καὶ ἐξαίρουμένου ἐν τῇ Δύσει ἐπικλητικῆς χαρακτήρος τῆς Ὁρθοδόξου Λατρείας, ἡ ὁποία κατ' ἄριστον καὶ ἀνυπερβλήτον τρόπον ἐναρμονίζει τὴν «*ex opere operato*» θείαν ἐνέργειαν μετὰ τῆς εἰς αὐτὴν ἀπαντήσεως τῶν λάτρων, ἐκδηλουμένης «*ex opere operantis Ecclesiae*».

Τὸ ὅτι, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ γράφοντος, πρέπει νὰ γίνουν μερικαὶ τοιούτων εἴδους βελτιώσεις, δὲν αἶρει τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔργον τοῦ π. Γεωργίου Μεταλληνοῦ εἶναι ἐξαίρετον καὶ ἄξιον ἐπαίνων καὶ ἰδιαίτερας ἐξάρσεως καὶ προβολῆς. Ἐν αὐτῷ γίνεται εὐστοχος χρῆσις ἀναριθμητῶν χωρίων τῶν λειτουργικῶν κειμένων, τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ὁρθοδόξων συγγραφέων. Ἡ διατύπωσις τῶν νοημάτων γίνεται διὰ συναρπάζοντος τὸν ἀναγνώστην γλαφυροῦ καὶ πολυπρισματικοῦ λόγου εἰς ὠραίαν δημοτικὴν γλῶσσαν. Ὁ λόγος αὐτὸς ἔχει τὸ χρῶμα, τὸ χρῶμα καὶ τὸ ἄρωμα τῆς διαποτιζούσης πάντα τὰ ἔργα τοῦ συγγραφέως ὀρθοδόξου πνευματικότητος.

Ἐξ ἐπόψεως ὕλης ἢ περιεχομένου τὸ ὡς ἄνω ἔργον, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπομεν περιλαμβάνει πανεπιστημιακὰς παραδόσεις, ἀποτελεῖ σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν «*Θεολογίαν τῆς Λατρείας*», ἀναποκρινομένην εἰς τὸ αἶτημα, τοῦ ὁποίου ἢ πραγμάτως εἶχεν ἐπιχειρηθῆ κλασματικῶς καὶ δειγματοληπτικῶς διὰ τῆς ἐπὶ ὑψηγείᾳ διατριβῆς τοῦ ὑπογράφοντος, ἡ ὁποία ἀνεφέρετο εἰς τὴν *μορφωτικὴν ἀξίαν τοῦ ἰσχύοντος Τριωδίου*» (ἐν Ἀθήναις 1958). Συμφώνως πρὸς τὸ αἶτημα αὐτό, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπὸ γενικωτέραν καὶ καθολικωτέραν ὀπτικὴν γωνίαν ἀνταποκρίνεται τὸ συνθετικὸν ἔργον τοῦ π. Γεωργίου Μεταλληνοῦ, ἡ διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς λειτουργικῆς ἐνασχολήσεως ἐξιχνύσας καὶ ἐπισημάνσας τῆς διὰ τῶν αἰώνων ἐξελιξέως τῶν ἰσχυουσῶν σήμερον ἐπὶ μέρους μορφῶν τῆς Λατρείας δέον νὰ ὀδηγῆ καὶ κορυφώνεται εἰς τὴν διὰ τῆς συστηματικῆς μεθόδου ἀνάπτυξιν τῶν θεωρητικῶν κλάδων τῆς Λειτουργικῆς, ἤτοι τῆς Θεολογίας, Ψυχολογίας καὶ Φιλοσοφίας τῆς Λατρείας, οἱ ὁποῖοι δέον νὰ τροφοδοτοῦν καὶ ἐμψυχώνουν τὴν Ψυχολογίαν καὶ Φιλοσοφίαν τῆς Θρησκείας, τὴν Ἱστορίαν τῶν Δογμάτων, τὴν Ἠθικὴν, τὴν Χριστιανικὴν Κοινωνιολογίαν, τὴν Ἱστορίαν τῶν δογμάτων καὶ ἰδίως τὴν Ὁρθόδοξον Δογματικὴν, ἵνα αὕτη χειραφετηθῆ ἐκ τοῦ δυτικοῦ σχολαστικοῦ ἐναγκαλισμοῦ. Τὰ ὀρθόδοξα λειτουργικὰ κείμενα περιέχουν τὴν πεμπτουσίαν τῆς Ὁρθοδόξου δογματικῆς διδασκαλίας, διότι, κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ ἀειμνήστου Ἱ. Καρμίρη, ἀποτελοῦν «*πλαστικὴν ἔκφρασιν τῆς Ὁρθοδόξου δογματικῆς πίστεως καὶ ἐξωτερικὴν ἐκδήλωσιν καὶ ἔκφρασιν αὐτῆς ταύτης τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*». Ὁ συνάδελφος κ. Βασ. Γιαννόπουλος ἔχει γράψει: «*Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι Ἐκκλησία προσευχομένη. Εἶναι δυνατὸν ὁμως νὰ γίνῃ ὑπ' αὐτῆς ἀποδεκτόν, ὅτι αἱ «προσευχαί» τῆς, δὲν ἐκφράζουσιν τὸ «πιστεύω» τῆς; Καὶ ἐὰν αἱ προσευχαί τῆς δὲν τὴν «ἐκφράζουσιν», τότε τί τὴν «ἐκφράζει»;».* Ἐὰν παραμερίσῃ τις μερικὰς διατυπώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐν τῇ ὑμνολογίᾳ ἐνέχουν «*ποιητικὴ ἀδεία*» ὑπερβολὰς τινος, τὰ ὀρθόδοξα λειτουργικὰ κείμενα εἶναι θησαυροφυλάκια τῆς Ἱ. Παραδόσεως

καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, προβάλλοντα, κατὰ τὸν Friedrich Heiler, τὸ «προσευχόμενον δόγμα» (das gebetete Dogma). Τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, ὡς ἔχει προσθέσει καὶ ὁ Ernst Benz, «ἴσταται εἰς ἄμεσον σχέσιν μετὰ τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Λατρεία καὶ δόγμα, λατρευτικὴ ἔκφρασις καὶ ὁμολογία πίστεως, προσευχὴ καὶ θεολογικὸς στοχασμὸς καὶ θεωρία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χωρισθοῦν». Δι' αὐτὸ τὰ ὀρθόδοξα λειτουργικὰ κείμενα, ἐν τοῖς ὁποίοις πάλλεται τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τῶν μεγάλων Πατέρων καὶ Διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ζῶσα πηγὴ τῆς ὅλης Ὁρθοδόξου Δογματικῆς καὶ τῆς ὅλης Ὁρθοδόξου θεολογίας (Περισσότερα βλ. εἰς τὴν μελέτην: Εὐάγγ. Θεοδώρου, *Λατρεία καὶ Δόγμα*, Γενεύη 1989).

Τὸ ἐν τῇ παρουσίᾳ βιβλιοκρισίᾳ παρουσιαζόμενον ἔργον τοῦ π. Γεωργίου Μεταλληνοῦ εἶναι καλαίσθητον συστηματικὸν ἐγχειρίδιον, τὸ ὁποῖον — ἐν πολλοῖς κατὰ πρωτότυπον καὶ πρωτοπορειᾶν τρόπον — καθιστᾷ συνειδητὴν τὴν ἀνάγκην καὶ ὑποδεικνύει τὸν τρόπον τοῦ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐπαναπροσανατολισμοῦ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας διὰ τῆς πραγματοποιουμένης ἐν τῷ ἐγχειριδίῳ τούτῳ ἀναπτύξεως σπουδαιοτάτων τομέων τῆς ὑπερακονιζούσης τὰ ἱστορικοφιλολογικὰ, ἱστορικοαρχαιολογικὰ καὶ ἱστοριογενετικὰ πλαίσια Θεολογίας, Φιλοσοφίας καὶ Ψυχολογίας τῆς Λατρείας. Εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ αἰδεσιμολογιώτατος σ., ὅστις εἶναι ἄριστος μύστης τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς ζωῆς καὶ ἐκλεκτὸς διάκονος τοῦ ἱεροῦ θυσιαστηρίου καὶ «οἰκονόμος μυστηρίων Θεοῦ» (Α' Κορ. δ', 1), θὰ συνεχίσῃ νὰ ἀξιοποιῇ, πρὸς τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν, πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δωρηθέντα εἰς αὐτὸν τάλαντα.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Κωνσταντίνου Ν. Γιοκαρίνη, Δρος Θ., *Ἡ ἱερωσύνη τῶν γυναικῶν στὸ πλαίσιο τῆς οἰκουμενικῆς κίνησης*, Κατερίνη, Ἐκδ. Ἐπέκταση, 1995, σσ. 608, σχ. 20,5X14 ἐκ.

Τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι ἡ «ἐπὶ διδακτορία διατριβή» τοῦ σ., ποῦ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ἡ σχετικὴ τοιμελὴς συμβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Νικόλαο Μαιτσούκα καὶ τοὺς Ἀναπλ. Καθηγητὲς κ.κ. Γεώργιο Μαρτζέλο καὶ Δημήτριω Τσεγγελίδη. Ὅπως γίνεται φανερὸ καὶ ἀπὸ τὸν τίτλον τῆς διατριβῆς, ἡ διατριβὴ ἐξετάζει τὸ ζήτημα τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν, ποῦ συχνὰ ἔρχεται στὸ προσκήνιο, μέσα στὰ πλαίσια τῶν διεκκλησιαστικῶν - οἰκουμενικῶν διαλόγων.

Μετὰ τὸν Πίνακα Περιεχομένων (σσ. 7-12), τίς Συντομογραφίαι καὶ τὸν Πίνακα τῶν Πηγῶν καὶ τῶν Βοηθημάτων (σσ. 13-39), ἡ *Εἰσαγωγή* (σσ. 41-48) παρουσιάζει τὴ σπουδαιότητα τοῦ ζητήματος τοῦ ἐπιτρεπτοῦ ἢ μὴ τῆς μυστηριακῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν καὶ τὴ θεολογικὴ μέθοδο, ὡς καὶ τὴν πορεία τῆς ἐξετάσεως αὐτοῦ.

Τὸ πρῶτο κεφάλαιο (σσ. 49-118) ἐξιστορεῖ «τὴ γένεση καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ζητήματος τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν» μέσα στὶς διεκκλησιαστικὰς σχέσεις.

Τὸ δεῦτερο κεφάλαιο (σσ. 119-286), ὑπὸ τὸν τίτλο «*Ἡ γυναῖκα καὶ ἡ ἱερωσύνη στὴν Ἁγία Γραφή καὶ στὴν Ἱ. Παράδοση*», ἐξετάζει ἀφ' ἑνὸς τὴ θέσι τῆς γυναίκας στὴν Παλαιὰ καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη, ἀφ' ἑτέρου τὴ σύστασι καὶ διαμόρφωσι τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερωσύνης ἐν σχέσει πρὸς τὴν γυναῖκα καὶ τρίτον τὴν νομοκανονικὴ διάστασι τοῦ ζητήματος τῆς μυστηριακῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν, διὰ τὴν παραθέσει στὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου καὶ μίαν παράγραφο περὶ τῆς τάξεως τῶν διακονισσῶν.

Τὸ τρίτο κεφάλαιο (σσ. 287-400), ὑπὸ τὸν τίτλο «*Ἡ ἀνθρωπολογικὴ θεώρηση τοῦ ζητήματος τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν*», ἐξετάζει ἀφ' ἑνὸς τὴν ἰσότητα τῶν δύο φύλων, ἀφ' ἑτέρου τὴν ἱερωσύνη ὑπὸ τὸ πρῶμα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τρίτον τὴ δομὴ τῆς Ἐκκλησίας ὡς θεανθρωπίνου ἰδρύματος, τέταρτον τὸν «*ἀνδρικό*» χαρακτήρα τῆς ἱερωσύνης, πέμπτον τὴ σχέσι Θεοτόκου καὶ ἱερωσύνης καὶ ἕκτον τὴ σχέσι Θείας Εὐχαριστίας καὶ ἱερωσύνης.

Τὸ τέταρτο κεφάλαιο (σσ. 401-486), ἀναφερόμενο στὴν «*τριαδολογικὴ θεώρηση τοῦ ζητήματος τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν*», ἀφ' ἑνὸς ἐξετάζει τὴν ἀνδρική ἔννοια τῶν ὀνομάτων τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀφ' ἑτέρου συναρτᾷ τὸ ζήτημα τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν πρὸς τὴ λεγομένη «*Σοφιολογία*» καὶ τρίτον γιὰ τὶς σχέσεις τῶν δύο φύλων προβάλλει «*τὸ πρότυπο τῆς κοινωνίας τῶν ἁγιοτριαδικῶν προσώπων*».

Τὸ πέμπτο κεφάλαιο (σσ. 487-555), ἀναφερόμενο στὴν «*Χριστολογικὴ θεώρηση τοῦ ζητήματος τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν*», ἐξετάζει ἀφ' ἑνὸς τὴ σημασία τῆς ἐναθροπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύσι καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν «*εἰκονικό*» χαρακτήρα τῆς ἱερωσύνης σὲ συνάρτησι πρὸς τὸν Χριστὸ ὡς «*Μέγαν Ἀρχιερέα*».

Στὶς σσ. 556-565 συνοψίζων ὁ σ. ὅσα παρουσίασε στὰ πέντα κεφάλαια, συμπεραίνει: «*Βέβαια, ἡ Ἐκκλησία ποτὲ δὲν χειροτόνησε γυναῖκες καὶ στοὺς τρεῖς βαθμοὺς τῆς ἱερωσύνης, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔχει δεσμεύσει τὸν ἑαυτό της ὅτι ποτὲ δὲν θὰ χειροτονήσει γυναῖκες, γιὰτὶ αὐτὸ εἶναι νοητὸ μόνο στὰ πλαίσια μιᾶς δογματικῆς ἀπόφασις τῆς Ἐκκλησίας*». Ἐπίσης ὁ σ. ἰσχυρίζεται τὰ ἑξῆς: «*Στὸ θέμα τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς γυναίκας ἀπὸ τὴ μυστηριακὴ ἱερωσύνη ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι ἡ Ἐκκλησία... ἐμφανίζεται ἐγκλωβισμένη σ' ἓνα πλαίσιο ζωῆς καθορισμένο ἀπὸ τὶς κρατούσες γιὰ τὴ γυναῖκα ἀντιλήψεις τοῦ κοινωνικοῦ της περιγύρου καὶ τὶς ἰσχύουσες κοινωνικὰς διαρθρώσεις, χωρὶς ἀσφαλῶς τοῦτο νὰ σημαίνει ἀποπροσανατολισμό, ἀλλὰ ἔκφρασι ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπίνης πλευρᾶς της γιὰ ἀποτελεσματικὸς διορθωτικὸς χειρισμοὺς τῆς πορείας της στὸ χῶρο τῆς ἱστορικῆς παρουσίας της, τοὺς ὁποίους ἀναμφισβήτητα ἐπιχείρησε μὲ τὴν καθιέρωσι τῆς τάξης τῶν Διακονισσῶν... Ἡ ἀναβίωσι τῆς τάξης τῶν Διακονισσῶν ἐμφανίζεται ὡς δυνατὴ προσπάθεια γεφύρωσις τοῦ ἐμφανιζόμενου ρήγματος στὸν εὐρύτερο χριστιανικὸ κόσμον, χωρὶς ἀσφαλῶς νὰ ἀποτελεῖ καὶ τὴ λύσι τοῦ θεολογικοῦ προβλήματος, ἀλλὰ*

τὴν ἐκτόνωση τῆς ἔντασης αὐτοῦ καὶ προσπάθεια ἀνάσχεσης τῆς διεύρυνσης καὶ επέκτασης τῆς πρακτικῆς τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν στοὺς βαθμοὺς τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τοῦ ἐπισκόπου» (σσ. 558-567). Ὁ σ. ἐπίσης ὑπενθυμίζει ὅτι γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ θεσμοῦ τῶν διακονισσῶν ἔχει ἐκφρασθῆ καταφατικῶς τὸ Διορθόδοξο Θεολογικὸ Συνέδριο, ποὺ συγκλήθηκε τὸ 1988 στὴ Ρόδο μὲ θέμα: «*Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐκ τῆ Ὀρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν*».

Ἡ πεμπτοσύνη τῶν θέσεων τῆς διατριβῆς βρίσκεται στὴν καταληκτικὴ ἐκτενὴ παράγραφο ὑπὸ τὸν τίτλο «*Ἀπάντηση στὸ πρόβλημα τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν μὲ βάση τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνας*». Στὴν παράγραφο αὐτή, μὲ κριτικὸν ἀλληλοσυσχετισμὸ τῆς Βιβλικῆς Ἀνθρωπολογίας, τῆς διδασκαλίας περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τῆς Παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας, ὁ σ., ἐρχόμενος σὲ προφανῆ ἀντίθεσι πρὸς τὰ συνήθως λεγόμενα ἀπὸ ὀρθόδοξο ἄποψι περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἱερωσύνης τῆς γυναικὸς, τολμᾷ στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ του νὰ διατυπώσῃ τὰ ἑξῆς: «*Συμπερασματικὰ φρονοῦμε ὅτι τὸ φύλο δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς κριτήριον γιὰ τὴν ἀνάληψη τῆς μυστηριακῆς ἱερωσύνης, γιὰτὶ ὅπως καταδείχθηκε καθόλη τὴν πορεία τῆς παρούσας ἔρευνας βρίσκεται, βασικά, σὲ πλήρη ἀντίφαση καὶ ἀντίθεση μὲ τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνας, τὸ τριαδολογικὸ καὶ χριστολογικὸ ἀρχέτυπο τοῦ ἀνθρώπου. Καμὴ δογματικὴ ἀπόφαση δὲν μπορεῖ νὰ κατοχυρώσῃ τὸν ἀποκλεισμὸ τῆς γυναίκας ἀπὸ τὴ μυστηριακὴ ἱερωσύνη, παρὰ μόνον λόγοι συνδεδεμένοι κυρίως μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ βιώσῃ τὸ μυστήριον τῆς Θείας Οἰκονομίας*» (σσ. 573-574), Ὁ σ. καταλήγει ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ ἱερωσύνη δὲν εἶναι «*ἀνδρική*» ἢ «*γυναικεῖα*», ἀλλὰ «*ἱερωσύνη τοῦ Θεανθρώπου, ποὺ προσέλαβε ὀλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη φύση, γιὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐνότητα αὐτῆς στὸ πλαίσιο τῆς ὑποστατικῆς ἔνωσης τοῦ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν «εἰκόνα» του, γιὰτὶ «εἷς ποιητὴς ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, εἷς χοῦς ἀμφότεροι, εἰκὼν μία, νόμος εἷς, θάνατος εἷς, ἀνάστασις μία*» (Γρηγορίου Θεολόγου, «*Λόγος 37,6*» PG 36,289B)». (σ. 577).

Τὸ βιβλίον κατακλείεται τόσον διὰ Παραρτήματος (σσ. 585-598), ποὺ περιέχει τὰ σὲ ἀγγλικὴ γλῶσσα κείμενα τῆς ἐπισήμου ἀλληλογραφίας τῆς Ἀγγλικανικῆς καὶ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸ θέμα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν, ὅσον καὶ μὲ γενικὸ ἀλφαβητικὸ Εὐρετήριο ὀνομάτων καὶ ἐννοιῶν (σσ. 599-608).

Ἀπὸ τὴν ἀνάλυσι τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου γίνεται φανερόν, ὅτι τοῦτο ἐπιχειρεῖ νὰ παρουσιάσῃ στὸν ὀρθόδοξο ἑλληνικὸ χῶρο ἀπόψεις γιὰ τὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν, οἱ ὁποῖες ἕως τῶρα εἶναι ἀντιλεγόμενες στὸν ὀρθόδοξο ἑλληνικὸ χῶρο. Τὸ γεγονός δέ, ὅτι ἡ διατριβὴ αὐτὴ ἔχει ἐγκριθῆ ἀπὸ τὸ διακρινόμενο γιὰ τὶς προοδευτικὰς τάσεις τοῦ Τμήματος τῆς Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἀποτελεῖ ἕναυσμα πρὸς ἕνα γενικώτερο προβληματικὸ καὶ πρὸς μίαν σοβαρώτερα ἀντιμετώπισι τοῦ ζητήματος τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν. Ὅπως τόνισε ὁ γράφων στὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν Διορθόδοξο Θεολογικὸ Συνέδριο, ποὺ τὸ 1988 μὲ τὴν

ἀπόφασι καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἱ. Συνόδου τοῦ σελτοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου συνεκλήθη στὴν Ρόδο, τὸ ζήτημα αὐτὸ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται κατὰ τρόπον ὀρθόδοξο καὶ ὄχι μὲ τὰ μὴ πειστικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ σχολαστικοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ. Μερικοὶ Ὀρθόδοξοι, ἀντιγράφοντας, ὡς μὴ ὄφελε, τὰ ἐπιχειρήματα αὐτά, λησμονοῦν τὴν ἀποφατικὴ διάστασι τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας καί, ἀπολυτοποιοῦντες τὸ καταφατικὸ στοιχεῖο, ἀποπειρῶνται νὰ εἰσδύσουν στὸ ἀπρόσιτο στὴν ἀνθρωπίνη διάνοια μυστήριον τῆς Ἀγίας Τριάδος μὲ ἐνδοκοσμικὰς βιολογικὰς κατηγορίας σκέψεως καὶ συλλογισμοῦ καὶ νὰ συσχετίσουν ἔννοιαι ἄσχετες μεταξὺ τους. Ὁ κ. Γιοκαρίνης ἐπιχειρεῖ νὰ διασπάσῃ τὴ νοοτροπία αὐτὴ καὶ νὰ ἐξιχνιάσῃ τὴν ἐντελέχεια, ἡ ὁποία ἐμψυχώνει τὴ σχετικὴ ὀρθόδοξο παράδοσι.

Ἡ προσπάθεια τοῦ συγγραφέως θὰ ἦταν —κατὰ τὴ γνώμη τοῦ γράφοντος— πολὺ καλυτέρα καὶ πλέον τελεσφόρος, ἐὰν ἡ διατριβὴ ἦταν ὀλιγότερον ἐκτενὴς καὶ ἀπέφευγε συμπαραθέσειν οὐσιώδους καὶ ἐπουσιώδους πηγαίου ὕλικου· ἐὰν σὲ μερικὰς περιπτώσεις δὲν προβάλλονταν ἐπουσιώδη στοιχεῖα εἰς βάρος παραλειπομένων οὐσιωδῶν· ἐὰν ἀποφεύγονταν ἐπαναλήψεις καὶ πλατειασμοί· ἐὰν μετετίθεντο στὶς ὑποσημειώσεις στοιχεῖα ποὺ διασποῦν τὴν ὀργανικὴν ὁλότητα τῆς συγγραφῆς· ἐὰν οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων καὶ τὰ περιεχόμενά τους βρισκόνταν σὲ μεγαλύτερη συμφωνία· ἐὰν δὲν παρελείποντο ἀπὸ τὴν Βιβλιογραφία καὶ ἐὰν ἐχρησιμοποιοῦντο μερικὰ ἔργα Ὀρθοδόξων οἱ ὁποῖοι —ἔστω συνοπτικῶς— ἔχουν ἀσχοληθῆ μὲ τὸ ἴδιον θέμα· ἐὰν ἀποφεύγονταν γλωσσικὰ καὶ ἄλλα λάθη· ἐὰν γινόταν —ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς Συστηματικῆς Θεολογίας— οὐσιαστικώτερα ἐμβάθυνσις στὰ στοιχεῖα τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς χειροτονίας καὶ τῆς «ἱερωσύνης» τῶν διακονισσῶν.

Γιὰ τὶς βιβλιογραφικὰς παραλείψεις σημειώνομε δειγματοληπτικῶς τὰ ἑξῆς: Βλασίου Φειδᾶ, «Τὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν», στὸ συλλογικὸν ἔργο: «Ἀξίαι καὶ Πολιτισμός - Ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Εὐάγγελον Θεοδώρου», Ἀθήνα 1991, σσ. 171-206 (Ἀργότερα, σχεδὸν συγχρόνως πρὸς τὴ δημοσίευσιν τῆς διατριβῆς τοῦ κ. Γιοκαρίνη, δημοσιεύθηκε ἡ ἰδία μελέτη καὶ ἀγγλιστί: Vlassios Phidas, «The question of the priesthood of women», περ. *Θεολογία*, Β' τεύχος, Ἀθήναι, 1995, σσ. 240-274). Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Τὸ ζήτημα τῆς εἰσόδου τῶν γυναικῶν εἰς τὸν ἱερὸν κλῆρον κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον Παράδοσιν - La questione dell' ingresso delle donne nel sacro clero secondo la tradizione Ortodossa Orientale*, ἰταλ. μετφρ. ὑπὸ ἀρχμ. Τιμοθέου Μοσχοπούλου καὶ Laura Giamporcano, Milano 1977. Evangelos D. Theodorou, «Die Tradition der Orthodoxen Kirche in Bezug auf die Frauenordination», στὸ συλλογικὸν ἔργο: Elisabeth Gossmann - Dietmar Bader (ἐκδ.), *Warum keine Ordination der Frau? Unterschiedliche Einstellungen in den christlichen Kirchen*, München - Zürich 1987, σσ. 26-49. Evangelos D. Theodorou, «Donna e Ministero», ἰταλ. μετφρ. στὸ συλλογικὸν ἔργο: Cettina Militelto (ἐκδ.), *Donna e Ministero* -

Un dibattito ecumenico, Roma, σσ. 99-118. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, «Τὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν κατὰ τὸν ἅγιον Ἐπιφάνιον», σὸ συλλογικὸ ἔργο: *Ἀντιπελάργησις. Τόμος Τιμητικὸς πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομον ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τῆς Ἀρχιερατικῆς αὐτοῦ διακονίας*, ἔκδ. Κέντρου Μελετῶν Ἱ. Μονῆς Κύκκου, Λευκωσία 1993, σσ. 171-176.

Ἐπειτα, ἡ ἀπὸ συστηματικοθεολογικῆ σκοπιᾶ ἐμβάθυνσις στὴ σημασία, τὴν ὁποία ἔχει γιὰ τὸ θέμα τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν ἢ ὀρθόδοξος παράδοσις περὶ διακονισῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι στὶς πηγὲς γίνεται λόγος γιὰ τὴν –βεβαίως *sui generis*– «*ἱερωσύνη*» τῶν διακονισῶν ὅτι τρεῖς οἰκουμενικὲς σύνοδοι (Α', Δ' καὶ Πενθέκτη) ἔχουν κανόνες γιὰ τὴ χειροτονία τους ὅτι ἡ χειροτονία τους εἶχε μυστηριακὸν χαρακτήρα ὅμοιον πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς χειροτονίας τοῦ διακόνου ὅτι οἱ διακόνισσες κατατάσσονταν στὸν ἱερὸ κλῆρο ὅτι ἡ οὐσία τοῦ διακονικοῦ βαθμοῦ δὲν σχετίζεται πρὸς τὴν δυνατότητα τῆς ἀναδείξεως τοῦ ἀνδρὸς διακόνου σὲ πρεσβύτερο καὶ ἐπίσκοπο (ἔτσι ἐξηγεῖται ἢ ὑπαρξὺς διακόνων, πού ἰσοβίως παρέμειναν διάκονοι, μολονότι διέπρεψαν ὡς ἐκκλησιαστικὲς προσωπικότητες) ὅτι πρέπει νὰ γίνεται διάκρισις τῆς «*διακονικῆς*» καὶ τῆς «*ἱεραρχικῆς*» ἱερωσύνης ὅτι στὴν Ἐκκλησία εἶναι δυνατὴ ἢ συνύπαρξις ποικίλων χαρισμάτων, διακονημάτων καὶ λειτουργημάτων κ.τ.τ.

Τόσον τὸ 1986 στὸ συνέδριον τῆς «*Καθολικῆς Ἀκαδημίας*» (Katholische Akademie) τῆς πόλεως Freiburg (Γερμανία), πού εἶχε ὡς θέμα του τὸ ἐρώτημα «*Γιατί οὐδεμία χειροτονία τῆς γυναικός;*» (Warum keine Ordination der Frau?), ὅσον καὶ τὸ 1988 στὸ σχετικὸ «*Διορθόδοξο Θεολογικὸ Συνέδριον*» τῆς Ρόδου, ὁ ὑπογραφόμενος τόνησε ὅτι «*ἡ ἱστορία τοῦ λειτουργήματος τῶν διακονισῶν.. μπορεί νὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ βροῦμε τὴν ὀρθὴ στάσι ἀπέναντι στὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν... Τὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν εἶναι πρωτίστως ζήτημα τῆς Ἐκκλησιολογίας, ἢ ὁποία ἀποβλέπει στὴν οἰκοδομὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ μόνον κατὰ δεύτερον καὶ τρίτον λόγον εἶναι ζήτημα τῆς Βιολογίας, τῆς Ψυχολογίας, τῆς Κοινωνιολογίας, τῆς Ἠθικῆς, τῆς Κινήσεως τῶν γυναικῶν, τοῦ Φεμινισμοῦ*». Ἐπίσης προσέθεσα τὰ ἑξῆς: «*Ἡ ἐνδεχομένη ἀναζωογόνησις τῆς Χειροτονίας τῶν Διακονισῶν στὶς Ὀρθόδοξες, ὅπως καὶ στὶς λοιπὰς Ἐκκλησίαις, θὰ ἠμποροῦσε νὰ δημιουργήσῃ ἐμπειρίαν καὶ νέες ποιμαντικὲς ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες θὰ βοηθοῦσαν, ὥστε ἡ γεφυροποιὸς στάσις τῆς συνόλου Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπέναντι στὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας καὶ τῆς ἱερωσύνης τῆς γυναίκας νὰ μπορῇ νὰ βρῇ ὀλόπλευρη θεμελίωσι καὶ διατύπωσι. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ πρέπει νὰ ἐκφέρουν γνώμη ὄχι μόνον οἱ λειτουργιολόγοι, ἀλλὰ καὶ ἐκπρόσωποι ὄλων τῶν κλάδων τῆς Θεολογίας*».

Ἀσφαλῶς ἡ ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀξιόλογη «ἐπὶ διδακτορία» διατριβὴ τοῦ κ. Γιοκαρίνη θὰ δώσῃ ὠθησι πρὸς περαιτέρω μελέτη τοῦ ὅλου φλέγοντος θέματος ἀπὸ συστηματικοθεολογικῆ σκοπιᾶ.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Παρθενίου, Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, *Πορεία ταπεινῆς διακονίας*, Ἀλεξάνδρεια 1994, σελ. 504.

Αἱ τρεῖς λέξεις τοῦ τίτλου ἀνταποκρίνονται ὄχι μόνον πρὸς ὅσα ἀκολουθοῦν, δηλαδὴ τὴν συγγραφικὴν δρᾶσιν, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρον τὴν ἐκκλησιαστικὴν διακονίαν τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Παρθενίου Κοϊνίδου (1919/27 Φεβρουαρίου 1987-).

Περιεχόμενα, σελ. 501-504.

Λίγες γραμμὲς γιὰ λίγα χρόνια, σελ. 9-10.

1939, Ξεκίνημα τῆς πορείας, σελ. 11-52.

1940, Ἀνήσυχα χρόνια, σελ. 53-78.

1942, Ἀνάγκη πνευματικῆς προσέγγισης, σελ. 79-164.

1943, Ὁ Γολγοθᾶς τοῦ κόσμου, σελ. 165-233.

1945, Προβληματισμοί, σελ. 235-255.

1952, Ἡ παράδοσή μας, σελ. 257-262.

1955, Τὸ νέφος τῶν μαρτύρων, σελ. 263-279.

1959, Μιὰ ἀγωνία, σελ. 281-291.

1961, Στιγμὲς ἀγάπης, σελ. 293-311.

1965, Γιὰ μιὰ συνεχῆ συνάντηση, σελ. 313-318.

1966, Ἐνωσις Ἐκκλησιῶν καὶ Κόσμος σελ. 319-324.

1969, Ἡ Ὁρθοδοξία στὸ Π.Σ.Ε., σελ. 325-339.

1971, Αἰτίματα τῆς ἐποχῆς μας, σελ. 341-351.

1972, Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει σύνορα, σελ. 253-362.

1973, Διεκκλησιαστικὰ θέματα, σελ. 363-379.

1975, Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὁ Χριστός, σελ. 381-397.

1976, Ἀγάπη ἐν Χριστῷ καὶ ἀδελφικὴ εἰλικρίνεια, σελ. 399-437.

1980, Ἱερὰ Μητρόπολις Καρθαγένης, σελ. 439-460.

1981, Ἀγὼν διὰ τὴν Ἐνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, σελ. 461-474.

1982, Τὸ Πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ μόνος ἀληθινὸς δρόμος, σελ. 475-493.

1988, Στιγμὲς μνήμης καὶ ἀναμνήσεων, σελ. 495-500.

Λίγες γραμμὲς γιὰ λίγα χρόνια..., σελ. 9-10.

Ὁ σύντομος αὐτὸς πρόλογος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ βιβλίου νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ τὸ πιστεῦω ὡς πρὸς τὴν σκέψιν, τὴν συγγραφὴν καὶ τὴν ὁμιλίαν τοῦ Παρθένου Κοϊνίδου καὶ θὰ ἤξιζε νὰ ἀντιγραφῆ ὀλόκληρος ὅπως ἔχει. Παρατίθενται μερικὰ τεμάχια ἀπὸ αὐτόν.

«Εἶναι, ὅτι ἀκολουθεῖ, μιὰ ἀναδημοσίευση ταπεινῶν ἀρθρῶν, ἀπὸ τὸν “Πάνταινο” καὶ τὸν “Ἐκκλησιαστικὸ Φάρο” τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ μας Πατριαρχείου, χωρὶς ἰδιαίτερες ἀξιώσεις, ἀπὸ τὸ 9 ἕως τώρα...

Ἐπαναλάμβανα χωρὶς ἀξίωση, καὶ τὰ πλεονάστα χωρὶς καμμιά προσπάθεια διόρθωσης, ἀλλὰ ἄμεσα, μὲ τὴν πρώτη γραφῆ, ὅπως ἦλθε, στὰ γρήγορα, σκέψη πρώτη, γραμμὴ πρώτη, βιαστικὰ καὶ γρήγορα, ἀπὸ τὴν καρδιά· γραφῆ δυσκολίας, ὅπως μιλάω, ἔτσι γράφω, καὶ ὁ Θεὸς νᾶναι βοηθός.

Ρίχνω μιὰ ματιὰ ἀπὸ τὸ πρῶτο ἕως τὸ τελευταῖο, τὸ τωρινό, καὶ εἶναι

ἀρκετὰ χρόνια, ἀπλὰ, πρόχειρα, ἀλλὰ δὲν ἀλλάσσω καμμιά γραμμὴ καὶ καμμιά ἀποψη ποὺ ἄρχισε ἢ προχώρησε ἢ ἄλλαξε ὕψος ἢ γλώσσα, καὶ ποὺ παραδέχομαι αὐτὴν τὴν ὥρα, ζῶ, ὅπως σημείωσα, καὶ δέχομαι καὶ πιστεύω, καὶ δὲν διορθῶνω οὔτε λέξη, οὔτε φράση, οὔτε παράγραφο.

Τὰ ἴδια πιστεύω, καὶ ἄς εἶναι ἀπλὰ γραμμένα τὸ ἴδιο καὶ ἀπαράλλακτα γραμμένα χωρὶς φόβο ἢ πάθος, μὲ τόλμη ἀρκετὲς φορὲς καὶ προκαλώντας ἄλλες τόσες φορὲς καὶ τώρα» (σ. 9).

Ὁ τρόπος ἐμφανίσεως τῶν γραπτῶν κειμένων ἀκολουθεῖ τὴν χρονολογικὴν (1939-1988) καὶ τὴν καθ' ἕλην μέθοδον. Οἱ 21 τίτλοι τῶν ὑποδιαίρέσεων συνδέονται πρὸς ὅσα ἀκολουθοῦν. Ἄλλὰ τὰ παρατιθέμενα ἐνίστε συμπίπτουν καὶ εἶναι συγγενῆ πρὸς ἄλληλα.

Ὡς πρὸς τὴν μορφήν, τὴν φύσιν, τὸν χαρακτήρα, τὸ εἶδος αὐτῶν εἶναι ἐπιστημονικὰ δοκίμια ἢ ἔργα, διατριβαί, διαλέξεις, λόγοι, ὁμιλίαι, ἐκθέσεις, ἐπικαιρότητες, κ.ἄ. Χρησιμοποιοῦνται δύο γλώσσαι, ἡ ἑλληνικὴ (καθαρεύουσα καὶ ὁμιλουμένη) καὶ ἡ ἀγγλική. Ἐδῶ θὰ ἦτο καλὸν ὅπως σημειωθῆ ὅτι ὁ Παρθένιος Κοϊνίδης θεωρεῖται ἀριστος χειριστὴς τοῦ λόγου καὶ μὲ δόσιν λογοτεχνικὴν καὶ ποιητικὴν.

Τὰ γραπτὰ εἶναι θεολογικὰ καὶ ἀνήκουν εἰς τὸν ἐρμηνευτικὸν κλάδον, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, τὴν πατρολογία, τὴν ἀγιολογία, τὴν βιογραφίαν, τὰς διορθόδοξους, διαχριστιανικὰς καὶ διαθρησκειακὰς σχέσεις, τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν, τὴν ἠθικὴν, τὴν κοινωνιολογίαν, τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην, τὴν φιλοσοφίαν, κ.ἄ.

Μὲ τὴν Θεολογίαν γενικῶς καὶ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης (ἀπόφοιτος τοῦ ἔτους 1939), συνδέονται τὰ ἄρθρα:

Βησσαρίων ὁ Καρδινάλιος, ἐναίσιμος ἐπὶ πτυχίῳ διατριβή, σελ. 15-52.

Ἡ Ἱεραρχία κατὰ τὰς ποιμαντικὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, σελ. 142-148.

Πανορθόδοξος συνεργασία, σελ. 241-246.

Μία Ἐκατονταετία (1844-1944), Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, σελ. 247-255.

Ἡ Κατηχητικὴ Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας, σελ. 259-262.

Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία τῆς ἐποχῆς μας, σελ. 283-291.

Ὁ Σάρδεων Μάξιμος (1913-1986), σελ. 497-500.

Βασικὸς ἄξων, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖον περιστρέφονται αἱ περισσότεραι ἐργασίαι, εἶναι ἡ Ὁρθοδοξία, μὲ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν καὶ ὀρθοπραξίαν, αἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι: Οἰκουμενικὸν Πατριαχεῖον, Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας, Ἐκκλησία Ρωσίας, κ.ἄ., μὲ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ τοὺς ἄλλους ὅπως εἶναι: Ὁ Ρωμαιοκαθολικισμὸς, ὁ Παλαιοκαθολικισμὸς, ἡ οἰκουμενικὴ κίνησις (ὑπὸ τὴν εὐρείαν καὶ στενὴν ἔννοιαν), αἱ ἄλλαι θρησκείαι καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ τόμου καθίσταται εὐχάριστος. Κατακλείς: Εἰς πολλὰ ἔτη Δέσποτα!

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

PHRONEMA 9 (1994), 1-88, Annual Review of St. Andrew's Greek Orthodox Theological College, Sydney, Australia, Icons-Pictures.

ΦΡΟΝΗΜΑ 9 (1994), 1-88, Ἐτησία ἔκδοσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὁρθοδόξου Κολλεγίου τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, Σύνδεϋ, Αὐστραλία, Εἰκόνες - Φωτογραφία.

Ἴδε προηγούμενα: *Θεολογία* 62 (1991) 407-409. 63 (1992) 875-876. 66 (1995) 846-848. *Κληρονομία* 23 (1991) 366-373.

Περιεχόμενα, σ. 1. Ἐκδοτικῆς ἐπιτροπῆς, Κύριον ἄρθρον σελ. 2-6.

Κατ' ἀρχὰς γίνεται μία σύντομος παρουσιάσις τῶν ἀρθρῶν καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων, μετὰ τῶν συγγραφέων τῶν. Εἰς τὴν συνέχειαν ὁ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ τούτου Guy Freeland ἀναγγέλλει τὴν διὰ λόγους προσωπικοῦς παραίτησίν του καὶ τὸ ὄνομα τοῦ διαδόχου του εἰς τὸ ἀξίωμα δρος Ἰακώβου (Δημητρίου;) Ἀθανασίου, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τεχνολογίας, Σύνδεϋ. Ἐπὶ πλέον εὐχαριστεῖ ὄλους, ὅσοι ἐβοήθησαν εἰς τὸ ἔργον του, ὀνομαστὶ δὲ τοὺς ἀρχιεπίσκοπον Αὐστραλίας Στυλιανόν, πρωτοπρεσβύτερον πατέρα Μιλτιάδην καὶ υἱὸν διάκονον Ἰωάννην Χρυσσαυγῆν, κ.ἄ., διὰ τὴν συνεργασίαν τῶν.

Ἄρθρα, σελ. 7-62.

Αὐστραλίας Στυλιανοῦ, *Ἐκκοσμικευμένοι ἀξία καὶ ἡ χριστιανικὴ ἠθική*, σελ. 7-17.

Garry Trompf, *Ἡ Χρυσὴ ἀλυσίδα τοῦ Βυζαντινισμοῦ: Ἡ τριτομερὴς ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ Σωκράτους, Σωζομενοῦ καὶ Θεοδορητοῦ*, Μέρος 1. Ἀπὸ τὰς νίκας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ θανάτου Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου, σελ. 19-36.

Ἰωάννου Χρυσσαυγῆ, *Πατερικὴ Θεολογία, Ἑλληνιστικὴ φιλοσοφία καὶ σχολαστικὴ σκέψις*, σελ. 37-48.

Μιλτιάδου Χρυσσαυγῆ, *Τὸ Μουσικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθόδοξον λειτουργίαν*, σελ. 49-62.

Σημειώσεις - Παρατηρήσεις, σελ. 63-71.

Guy Freeland, *Ἡ ἐπεκτεινομένη παράδοσις, Κρίσεις ἐπὶ μᾶς ἀσυνήθους Αὐστραλιανῆς «Εἰκόνας»*, σελ. 63-71.

Πρόκειται διὰ τὴν «εἰκόνα» τῆς Ἀδελαΐδος τοῦ Κωνσταντίνου Βρούσγου, Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Ἀρχιεπισκοπὴ, Ἀδελαΐς. Συζητεῖται ἐὰν τὸ ἔργον αὐτὸ τῆς τέχνης θὰ ἤμποροῦσε νὰ ὀνομασθῆ «εἰκὼν» ἢ ὄχι. Ἡ ἀπάντησις τοῦ συγγραφέως φαίνεται νὰ εἶναι μᾶλλον θετικὴ.

Βιβλιογραφικὸν Ἄρθρον, σελ. 72-77.

Philip Sherrard, *Ἡ θεολογία τῆς δημιουργίας καὶ ἡ κατάχρησις τοῦ φυσικοῦ κόσμου*, σελ. 72-77. Ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰωάννου Ζηζιουλά, *Ἡ Κτίσις ὡς Εὐχαριστία: Θεολογικὴ προσέγγισις στὸ πρόβλημα τῆς Οἰκολογίας*, Ἀθήναι: Ἀκρίτας, 1992.

Ὁ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ διὰ τὴν μελέτην αὐτὴν τοῦ Philip Sherrard λέγει «ὅτι εἶναι μία ἀπὸ τὰς πλέον σπουδαίας συνεργασίας, τὰς μέχρι σιγῆς δημοσιευθείσας εἰς τὸ *ΦΡΟΝΗΜΑ*» (σ. 2-3).

Βιβλιοκρισίαι, σελ. 78-84. Ὑπὸ τῶν Ἰωάννου Χρυσουγῆ καὶ Κωνσταντίνου Βαρουπάτη.

Τὸ Κολλέγιον, σελ. 86-87.

Τελετὴ τῶν Ἀποφοίτων, Εὐχαριστήριος Τελετὴ, Χειροτονία, Ἐγγραφαί, Ἐπίσκεψις τοῦ πατριάρχου τῆς Κοπτικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ὁ Καθηγητικὸς Σύλλογος, Ἐπισκέπται Ὀμιληταί: Κ. Μοσκόφ, Ἀδελφὸς Ghislain.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Νικολάου Δ. Πάσσα, *Τὸ ξυλόγλυπτο Τέμπλο τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τῆς Σάμου*, Ἀθήναι, χ.χ., σελ. 80.

Ὁ κ. Πάσσας διακονεῖ ἐπὶ χρόνια τώρα τὴν Ἐκπαίδευση κ' ἔχει δώσει καὶ δείγματα σοβαρᾶς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Τὸ 1982 ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ τότε δὲν ἔπαυε ν' ἀσχολεῖται —παράλληλα μὲ τὴ διδασκαλία στὸ Γυμνάσιο ἢ τὸ Λύκειο— μὲ τὴν ἀγαπημένη του ἐπιστήμη, δηλ. τὴ βυζαντινὴ καὶ τὴ χριστιανικὴ, γενικώτερα, ἀρχαιολογία. Πέρ' ἀπὸ τὴ διδακτορικὴ διατριβή του, ξεχωρίζει ἀνάμεσα στὰ βιβλία του ἡ *«Βυζαντινὴ διαμάχη εἰκονοφόβων καὶ Εἰκονοφίλων»* (Ἀθ. 1983), ὅπου ἐξετάζει τὰ γεγονότα τῆς περιόδου 711-843, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἱστορίας, τῆς θεολογίας καὶ τῆς τέχνης.

Στὸ νέο βιβλίον του, ποῦ εἶναι ἔκδοση τῆς Ἰ.Μ. τοῦ Τιμίου Σταυροῦ Σάμου, ἐξετάζει τὰ ἱστορικὰ καὶ αἰσθητικὰ θέματα τοῦ Καθολικοῦ τῆς παραπάνω Ἰ. Μονῆς, καὶ συγκεκριμένα τοῦ περιήγητου Τέμπλου τῆς, τὸ ὁποῖο, κατὰ τὸν σ., *«ὑπερέχει —πολλῶν ἄλλων— γιὰ τὸν πλοῦτο τῶν θεμάτων, τὶς καταπληκτικὰ καὶ σοφὲς λύσεις, ἐξαιτίας τοῦ μήκους καὶ τοῦ ὕψους τοῦ τεράστιου τέμπλου»* (σ.7). Φυσικὰ, τέτοιο γλυπτὸ Τέμπλο καὶ τόσο μεγάλος ναός, μᾶς κάνουν νὰ σκεφτοῦμε ἀβίαστα, πὼς ἢ Ἰ. Μονὴ θὰ γνώρισε πολλὰς δόξας καὶ θὰ εἶχε ἄλλοτε μεγάλον ἀριθμὸν Μοναχῶν. Ἡ ἴδρυση τῆς Ἰ. Μονῆς καὶ ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ Καθολικοῦ τῆς τοποθετοῦνται στὰ τέλη τοῦ 15' αἰ. Ὁ σ. περιγράφει λεπτομερῶς ὅλα τὰ θέματα ποῦ σχετίζονται μὲ τὰ ἱστορικὰ προβλήματα καὶ τὰ καλλιτεχνικὰ ἐπίσης τοῦ Μοναστηρίου καὶ τοῦ Τέμπλου του, ἀλλὰ καὶ τὰ πρόσωπα ποῦ ἔπαιξαν κάποιο ρόλο στὴν μακροαῖωνα ἱστορία του, προσπαθώντας νὰ *«ἀφουγκραστεῖ τοὺς πόθους, τὶς χαρὲς καὶ τὶς λύπες τῶσων ἀνθρώπων στὸ χῶρον αὐτό»*, ὅπως γράφει σ' ἓνα ἄλλο καινούργιον βιβλίον του, ποῦ ἐξέδωσε παράλληλα μὲ τὸ παραπάνω: *«Ἡ Ἁγία Τριάδα, τὸ μοναστήρι τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἀσκήσεως»* (σελ. 76). Ὁ σ. εἶχε γράψει καὶ ἐκδόσει, ἐπίσης ἐδῶ στὴν Ἀθήναι τὸν περασμένον χρόνον, ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον βιβλίον, μὲ τὸν τίτλον *«Σατὰν - ἄρχοντας τοῦ κόσμου τούτου καὶ κυρίαρχος τοῦ σκότους: Φαντασίωση ἢ πραγματικότητα;»* Ἦταν μιὰ ὑγιὴς ἀντίδρασις στὰ τελευταῖα σατανιστικὰ συμβάντα, ποῦ εἶχαν ἀναστατώσει τὴν κοινωνία μας. Ἀναμένουμε καὶ ἄλλα ἔργα ἀπὸ τὸν καλὸ αὐτὸ ἐκπαιδευτικὸ καὶ ταλαντοῦχο συγγραφέα.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Κ. Σ. Γρηγοριάδη, *Ἐκδοξολογία θεώρησης τῆς Ἀγωγῆς (Εἰσαγωγικὸ Σχέδιον)*, Ἐκδ. «Υετός», Ἀθήναι 1994, σελ. 196.

Ὁ γνωστὸς στὸν ἐκκλησιαστικὸ καὶ θεολογικὸ χώρο ἀπὸ τὰ φιλοσοφικο-παιδαγωγικὰ καὶ θεολογικὰ ἔργα του κ. Κ. Σ. Γρηγοριάδης, Ἐπίκουρος Καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Πατρῶν, μᾶς προσφέρει μὲ τὸ καινούργιο βιβλίον του μιὰ θετικὴ συμβολὴ στὸ πρόβλημα τῆς Ἀγωγῆς, ποῦ ἀπασχολεῖ ὅλους τοὺς διδάσκοντας, καὶ ἰδιαίτερα ἐκείνους ποῦ διακονοῦν τὴ θρησκευτικὴ-θεολογικὴ Ἐκπαίδευση. Καὶ πρὶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν δημοσίευση τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς (*Αἱ θεολογικαὶ προϋποθέσεις τῆς διδακτικῆς τῶν θρησκευτικῶν*, Ἀθήναι 1971), ὁ κ. Γρηγοριάδης ἔχει γράψει καὶ δημοσιεύσει ἕνα πλῆθος ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ποῦ ἔχουν ὡς ἀντικείμενό τους τὴ Χριστιανικὴ Παιδαγωγικὴ, καὶ ἔχουν ἰδιαίτερα συζητηθεῖ στοὺς εἰδικοὺς κύκλους. Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον ἔδειξε ἡ κριτικὴ γιὰ τὶς πολυσέλιδες μελέτες-βιβλία του *Ἡ ἀνθρωπολογικὴ καὶ θεολογικὴ θεώρησις τῆς ἀγωγῆς* (Ἀθ. 1975) καὶ *Παράδοση καὶ Ἀγωγή* (Ἀθ. 1982). Ὁ σ. μὲ τὸ καινούργιο του βιβλίον συνεχίζει τὴν ἔρευνα στὸν εὐαίσθητον ὅσο καὶ δύσκολο αὐτὸν χώρον τῆς Ἀγωγῆς, ἀντιμετωπίζοντας μὲ σοβαρότητα τὸ πρόβλημα τῆς Παιδείας γενικώτερα καὶ τῆς Ἀγωγῆς, εἰδικώτερα, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς θεολογικῆς.

Δὲν διστάζει νὰ καταλογίσει εὐθύνες στὰ διάφορα «*συστήματα*», ποῦ ταναλίζουν τὴ σύγχρονη ἀγωγή καὶ νὰ στιγματίσει τὶς ἀρνητικὰς ἐπιπτώσεις τους. Αὐτὸ γίνεται κυρίως στὰ τρία πρῶτα κεφάλαια τοῦ νέου βιβλίου του, δηλ. Α' «*Ἐπαγωγικὴ σκιαγράφηση τῶν προβλημάτων τῆς σύγχρονης Ἀγωγῆς*», Β' «*Τὸ περιεχόμενον τῆς Παιδείας στὴν ἱστορικὴ πορεία της*» (ἀπὸ τοὺς κλασσικοὺς ἕως τὴν Καινὴ Διαθήκη) καὶ Γ' «*Τὸ παιδευτικὸν καὶ μορφωτικὸν ἰδεώδες στὴν εὐρωπαϊκὴ ἀναγέννηση (Humanismus)*» (σελ. 13-77).

Καίριας σημασίας εἶναι τὰ τρία τελευταῖα κεφάλαια τοῦ βιβλίου: Δ' «*Ἡ θεολογικὴ θεμελίωση τῆς παιδαγωγικῆς πραγματικότητος*» (σελ. 78-124), Ε' «*Ὁ χώρος τῆς Ἐκδοξολογίας τῆς Ἀγωγῆς*» (σελ. 125-160) καὶ ΣΤ' «*Παιδαγωγικὴ ἀξιολόγησις τῆς θεολογικῆς θεωρήσεως γιὰ τὴν Ἀγωγήν*» (σελ. 161-189), ὅπου ἐξετάζεται ὁ ὄντολογικὸς χώρος τοῦ ἀνθρώπου ὡς «*εἰκόνας τοῦ Θεοῦ*», ἡ ἐκκλησιαστικὴ-πατερικὴ παράδοση, ἡ εὐχαριστιακὴ κοινωνία καὶ ἡ συμβολὴ τους στὴν παιδαγωγικὴ μεθοδολογία, καθὼς καὶ ἡ ἐν Χριστῷ φυσιολογικὴ λειτουργία καὶ ἐλευθερία τῆς ὑπάρξεως, ὡς ὑπέρβαση τῆς ἐνθαδικῆς ἀναγκαιότητος.

Ἡ πολύτιμη συμβολὴ αὐτοῦ τοῦ βιβλίου στὴν προσέγγιση τοῦ ὄντολογικοῦ καὶ θεμελιώδους παιδευτικοῦ προβλήματος, ὀφείλεται μὲν στὴν ἀξιοποίηση τῆς ἀπέραντης εἰδικῆς βιβλιογραφίας, ἀλλὰ καὶ στὴν βαθύτητα τῆς ἐμπειρίας τοῦ σ. ποῦ μιὰ ζωὴ ὀλόκληρη ἀσχολεῖται (μὲ ἀπόδοση καὶ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία) μὲ τὴ θεωρία καὶ τὴν πράξη τῆς Παιδείας-Ἀγωγῆς. Ὁ σ. ὑπογραμμίζει — καὶ πολὺ σωστὰ — τὴν κίνηση τῆς ὑπερβατικῆς ἀγάπης στὴν ἀγωγή, μὲ τὴν ὁποία ὁ παιδαγωγὸς «*ξεπερνᾷ τὸν ἑαυτό του καὶ προσεγγίζει τὸν ἐσωτερικὸν λαβύρινθον τῆς ὑπάρξεως τοῦ παιδαγωγουμένου*». Θὰ συνιστοῦσα σὲ ὅλους τοὺς διδάσκοντας ν' ἀποχτήσουν καὶ νὰ μελετήσουν προσεχτικὰ τοῦτο τὸ ὠραῖο βιβλίον. Ἐχουν πολλὰ νὰ μάθουν καὶ νὰ ὠφεληθοῦν στὸ ἔργο τους καὶ στὴ ζωὴ τους.

Πρὶν κλείσω τὸ πρόχειρο τοῦτο σημείωμα, θέλω νὰ συγχαρῶ τὸ συγγραφέα καὶ νὰ δώσω μιὰ μικρὴ παράγραφο, σὰν ἐλάχιστο δείγμα τῆς γραφῆς του (σελ. 121): «Ἡ συμβολὴ τῆς θεολογικῆς θεωρήσεως γιὰ τὸν ἄνθρωπο στὸ χῶρο τῆς ἀγωγῆς καθίσταται ἀπαραίτητη καὶ ἐπιτακτικὴ. Ζοῦμε σὲ μιὰ ἐποχὴ, ποὺ τὰ ὑπαρξιακὰ ἀδιέξοδα ταλαιπωροῦν καὶ βασανίζουν τὸν κάθε ἄνθρωπο, καὶ ἰδιαίτερα τὶς μικρότερες ἡλικίες τῶν παιδαγωγουμένων. Τὸ κάθε παιδί πρέπει νὰ βεβαιωθεῖ γιὰ τὴν θετικὴ καὶ δημιουργικὴ του ἀξία, παρ' ὅλη τὴν ἀνασταλτικὴ, ἀρνητικὴ καὶ ἀπαράδεκτην εἰκόνα τῆς ὑπάρξεώς του. Ἡ βεβαιότης αὐτὴ θὰ προέλθει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ καὶ δὲν θὰ εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐξωτερικῆς (= νομοθετικῆς) ἐπιδράσεως, ποὺ ἄλλωστε ἐγγίζει μόνο τὴν ἐπιφάνεια καὶ ὄχι τὸ βάθος τῆς ὑπάρξεως». Ἐδῶ ὁ κ. Γρηγοριάδης δείχνει πόσο βαθὺ καὶ σοβαρὸ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Παιδαγωγοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν προσφέρει μόνο μορφωτικὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ τὴν «ὄντολογικὴ» ἀγάπη, διακονώντας θετικὰ τὴ φανέρωση τῆς ὑπαρξιακῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἄρχμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), *Ὁ ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης (1866-1938)*, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 1995, ἔκδ. ἔκτη, σελ. 632.

Τὸν ἅγιο Σιλουανὸ τὸν Ἀθωνίτη τὸν ἔκαμε γνωστὸ στὴν Ἑλλάδα, στὴ Ρωσία καὶ σὲ ὅλο τὸν Ὁρθόδοξο κόσμο, ὁ ὑποτακτικὸς του, ἱερομόναχος Σωφρόνιος, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1925 ἕως τὸ 1947 ἐγκαταβιώνει στὸ Ἅγιον Ὄρος, καὶ μετὰ, μέσῳ τῆς Γαλλίας, ἀναχωρεῖ στὴν Ἀγγλία, ὅπου ἰδρύει (1959) τὴν τόσο γνωστὴ σήμερα Μονὴ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, στὴν περιοχὴ τοῦ Ἔσσεξ.

Ὁ μακαριστὸς Γέρον Σωφρόνιος ἦταν μιὰ πολὺ σημαντικὴ γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία φυσιογνωμία, ποὺ οἱ σύγχρονοι θεολόγοι (καὶ ἰδιαίτερα οἱ Πατρολόγοι) πολὺ σέβονταν καὶ ἐκτιμοῦσαν. Ὁ γ. Σωφρόνιος ἔγραψε πολλὰ ἔργα ὀρθοδόξου πνευματικότητος καὶ πατρολογικὰ μελετήματα (ιδίως στὰ πατρολογικὰ Συνέδρια καὶ τὰ «Πρακτικὰ» τους), ἀλλὰ τὸ πιὸ μεγάλο καὶ τὸ πιὸ γνωστὸ του ἔργο εἶναι ἡ πνευματικὴ βιογραφία τοῦ Γέροντά του ἁγίου Σιλουανοῦ, ποὺ πρόσφατα κυκλοφορήθηκε σὲ μιὰ κομψότατη χρυσοδέτη ἔκδοση, ἔκτη κατὰ σειρὰ. Ὅπως σημειώνεται στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου, «ἡ παρούσα ἔκδοσις τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως εἶναι ἡ μόνη, ἡ ὁποία ἐπραγματοποιήθη ἐπὶ τῇ βάσει ὀλοκλήρου τοῦ ὑλικοῦ τῆς πρώτης ἐντύπου ρωσικῆς ἐκδόσεως (1952), ὡς καὶ ὄλων τῶν προσθηκῶν, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς ἔκαμε κατὰ τὴν πρώτη ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἰς τὴν καθαρεύουσαν». Ἡ μετάφραση ἀπὸ τὰ ρωσικὰ ἐγίνε ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Γέροντα, μὲ τὴν βοήθεια τοῦ ἱκανώτατου ἱερομ. π. Ζαχαρίου, ποὺ ἀνήκει στὴν ἀδελφότητα τοῦ Μοναστηριοῦ τοῦ Ἔσσεξ, ὅπου πολὺς κόσμος ἄλλοτε προσέτρεχε νὰ πάρει τὴν εὐχὴ τοῦ Γέροντα, καὶ τώρα προστρέχει νὰ γονατίσει ἐμπρὸς στὸν τάφο του.

Ὁ τόμος ἀρχίζει μὲ γράμμα τοῦ μακαριστοῦ Οἴκουμ. Πατριάρχου κυροῦ

Δημητρίου, τὴν πράξιν συγκαταριθμήσεως τοῦ ἁγίου Σιλουανοῦ «*τοῖς Ἁγίοις τῆς Ἐκκλησίας*» (1987), τοῦ Συναξαρίου, τῶν βασικῶν ὕμνων τῆς Ἀκολουθίας του καὶ τῆς εἰκόνας τοῦ Ἁγίου ἅπ' τὸ τέμπλο τοῦ Μοναστηριοῦ. Τὸ βιβλίον εἶναι πολὺ σημαντικὸ γιὰ τὴν σύγχρονη Ἀγιολογία καὶ εἶναι γραμμένο ὄχι ἀπλῶς ἀπὸ ἓνα προικισμένον συγγραφέα, ἀλλὰ μὲ τὴν συγκλονιστικὴ μέθεξι στὰ κατανυκτικῶς καὶ λεπτομερῶς ἀγιολογικὰ ἐκτιθέμενα. Τὸ βιβλίον διαιρεῖται σὲ δύο μεγάλα μέρη:

Α'. Βίος καὶ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Σιλουανοῦ, Β'. Αἱ γραφαὶ τοῦ ἁγίου Σιλουανοῦ. Στὸ Α' Μέρος, ποῦ ἀρχίζει μὲ Εἰσαγωγὴ καὶ καταλείεται μ' Ἐπίλογον (σελ. 1-338), ἔχουμε μιὰ λεπτομερῆ βιογραφία τοῦ Ἁγίου σὲ δεκαπέντε κεφάλαια, ποῦ ξεκινᾷ μὲ τοὺς παιδικοὺς καὶ νεανικοὺς χρόνους καὶ καταλήγει στὰ ὄσιακά τέλη τοῦ Γέροντος καὶ κάποιες μεταθανάτιες γνώμες γιὰ τὴν ἁγία βιοτὴ του. Στὸ Β' Μέρος (σελ. 341-623), τὸ ὁποῖο ὁ σ. θεωρεῖ τὸ σπουδαιότερον μέρος τοῦ βιβλίου, περιέχει ἀποσπάσματα «*ἐκ τῶν γραφῶν τοῦ μακαρίου Σιλουανοῦ*», γιὰ διάφορα θέματα τῆς μοναστικῆς ζωῆς καὶ, γενικώτερα, τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος. Θεωρῶ, πῶς τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα ποῦ ἔχουν γραφῆ στὸν αἰῶνα μας γι' ἀγιολογικὰ θέματα στὸ χῶρον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὁ ἀναγνώστης εἶναι ἀδύνατος νὰ τὸ διαβάσει δίχως ὠφέλεια ψυχῆς. Εἶναι ἀπὸ τὰ βιβλία ποῦ χαράζουν τὴν ὑπαρξὴ μας καὶ μᾶς βοηθοῦν στὴ χάραξιν μιᾶς νέας πνευματικῆς πορείας, πιδ ἔντονης καὶ πιδ ἐκκλησιαστικῆς.

Παρ' ὅλο τὸν ὄγκον του, ἔχει τυπωθεῖ σχεδὸν χωρὶς τυπογραφικὰ λάθη, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ μικρὰ καὶ ἀσήμαντα (π.χ. στὴ σελ. 1', ὅπου λείπει τὸ ἄρθρον Ὁ, στὴν α' §, ἢ στὴ σελ. 580, ὅπου ἀντὶ ἐξήγουν τυπώθηκε ἐξήγαγον).

Τοῦ ἴδιου μακαριστοῦ Γέροντος Σωφρονίου ἔχουμε κ' ἓνα νέο βιβλίον, ποῦ μετέφρασε ἀπὸ τὰ γαλλικὰ ὁ ἱερομ. π. Ζαχαρίας: «*Περὶ Πνεύματος καὶ Ζωῆς. Πνευματικὰ κεφάλαια*», Ἔσσεξ 1995, σελ. 86. Πρόκειται γιὰ 247 μικρὰ κεφάλαια, μὲ τὸν τρόπο ποῦ χρησιμοποιοῦν οἱ νηπτικοὶ τῆς «*Φιλοκαλίας*», τὰ ὁποῖα ὁ Maxim Egger ἀνθολόγησε καὶ κατέταξε σὲ μιὰ θεματικὴ σειρὰ, ὅταν ἀκόμη ζοῦσε ὁ Γέροντας. Τὸ ὄλικόν ἔχει ἀνθολογηθεῖ ἀπὸ μαγνητοφωνημένους ὁμιλίας τοῦ Γέροντα, γιὰ δική του κατ' ἀρχὴν ὠφέλεια, ὅπως μᾶς λέει ὁ Μ. Egger· ὁμως, καθ' ὁδόν, εὐτυχῶς ἄλλαξε γνώμη, ὅπως γράφει τὸ Εἰσαγωγικόν του σημείωμα: «*Μοῦ ἦρθε τότε ἡ ἰδέα πῶς καὶ οἱ ἄλλοι, θὰ μπορούσαν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἐργασία αὐτή, ποῦ ἔκαμα ἀρχικὰ γιὰ τὴν ὠφέλεια τῆς ψυχῆς μου. Μίλησα μὲ τὸν π. Σωφρόνιον καὶ τοῦ ἐξέφρασα τὴν ἐπιθυμίαν νὰ καταστήσω καὶ ἄλλους κοινωνοὺς τῆς πνευματικῆς τροφῆς ποῦ μοῦ δόθηκε. Ὅταν διάβασε ὁ Γέροντας τὶς περικοπὲς τῶν λόγων του καὶ ἀναγνώρισε σ' αὐτὲς τὸν ἑαυτό του, μοῦ ἔδωκε τὴν εὐλογία καὶ μὲ ἐνθάρρυνε νὰ προχωρήσω στὴν ἐκδοσὴν*». Βιβλίον χρησιμώτατον, ἐπίσης, ποῦ συνιστοῦμε θερμότατον.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Γεωργίου Ἰ. Μαντζαρίδη, Εἰσαγωγή στὴν Ἠθικὴ (Ἡ Ἠθικὴ στὴν κρίση τοῦ παρόντος καὶ τὴν πρόκληση τοῦ μέλλοντος), Ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 240.

Μετὰ καὶ τὴν ἐξάντληση τῆς β' ἐκδόσεως, ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Ἰ. Μαντζαρίδης προχώρησε στὴν γ' ἀλλὰ τόσο ἀνανεωμένη ἐκδοσὴ τοῦ ὠραίου αὐτοῦ ἔργου, ποῦ νομίζει κανεὶς πὼς ξαναγράφτηκε ἀπὸ τὴν ἀρχή. Αὐτὸ σημαίνει ἀξιοποίηση τῆς νέας πείρας, ἀπὸ τὴν πολύχρονη διδασκαλία τοῦ μαθήματος καὶ τὸ ζωντανὸ διάλογο μὲ τοὺς φοιτητὰς του, ἀλλὰ καὶ δαψιλῆ χρήση τῆς νεώτερης ἐπιστημονικῆς βιβλιογραφίας, ἢ ὅποια φαίνεται στὶς ὑποσελίδες παραπομπῆς καὶ ὑποσημειώσεις. Προκαλεῖ ἐντύπωση στὸν ἀναγνώστη ὄχι μονάχα ἡ ἐσωτερικὴ ὀργάνωση καὶ σύνθεση τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη τυπογραφικὴ καὶ ἐκδοτικὴ ἐμφάνιση τοῦ βιβλίου.

Ὁ κ. Μαντζαρίδης γνωρίζει καλὰ τὴν πατερικὴ Γραμματεία καὶ οἱ μελέτες του γιὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ καὶ τὴ μυστικὴ Θεολογία εἶναι, ὁμολογουμένως, καὶ πολύτιμες καὶ εὐρύτατα γνωστές. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄποψη, τὸ ὅτι διδάσκει χρόνια τώρα, κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸν καθιστᾶ ἱκανὸ νὰ ἔχει ἐπαφὴ μὲ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς κοινωνίας μας, πρᾶγμα ποῦ σημαίνει πλήρη ἐποπτεία τοῦ χώρου καὶ τῆς Ἠθικῆς, καὶ τῆς Κοινωνιολογίας καὶ εἰδικότερα τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς. Κι αὐτὸ εἶναι ποῦ μᾶς κάνει νὰ χειροκροτοῦμε τίς λαμπρὲς σελίδες του, ποῦ πάντοτε, καὶ ἰδιαίτερα σὲ τοῦτο τὸ βιβλίον, ἀντιμετωπίζουν σωστὰ καὶ ὀρθόδοξα, κ' ἐπιστημονικὰ ντοκουμενταρισμένη, τὴν ἐνιαία καὶ ἀδιαίρετη διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας μας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται καὶ βιώνεται στὴν πίστη καὶ στὴ ζωὴ τῶν μελών-τέκνων τῆς.

Ὁ καθηγητὴς κ. Μαντζαρίδης, μετὰ τὰ Εἰσαγωγικά, ἐκθέτει σὲ δώδεκα κεφάλαια τὰ βασικότερα θέματα τῆς Ἠθικῆς, μὲ τρόπο συστηματικὸ καὶ σὲ γλαφυρῆ καὶ πολὺ εὐληπτῆ γλώσσα, ποῦ κάνει τὸ βιβλίον κατάλληλον καὶ γιὰ ἓνα εὐρύτερον ἀναγνωστικὸ κοινόν, πέρα ἀπ' τοὺς φοιτητὰς τοῦ συγγραφέα. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἐξετάζει τὰ θέματα: Ἐγωκεντρισμὸς καὶ κοινωνικότητα, Αὐτονομία καὶ ἑτερονομία, Ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ Χριστ. ἠθικὴ, Διαστάσεις τῆς ἠθικῆς, Ὄντολογικὸς χαρακτήρας τῆς ἠθικῆς, Ἠθικὴ καὶ Δογματικὴ, Τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας ὡς δείκτες ζωῆς, Ἐλευθερία καὶ ἀυθεντία, ὁ Ἠθικὸς προβληματισμὸς ἐμπρὸς στὸν κόσμον ποῦ ἔρχεται, Διαμόρφωση νέων ἠθικῶν κριτηρίων, Τὸ πρόβλημα τῆς Οἰκολογικῆς κρίσεως (ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ τοῦ βιβλίου) καὶ Ἀκρίβεια καὶ Οἰκονομία στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ. Τὸ βιβλίον συμπληρῶνουν δώδεκα κείμενα ἐπίτηδες ἀνθολογημένα ἀπὸ τὴν Πατερικὴ Γραμματεία, ποῦ στηρίζουν καὶ ὑπομνηματίζουν θεολογικὰ τὰ θεωρητικὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου. Ὁ πολύτιμος αὐτὸς θεολογικὸς τόμος κλείνει μ' ἓνα λεπτομερὲς Εὐρετήριο ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων, ποῦ τὸν καθιστᾶ πιὸ εὐχρηστο.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἡ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή, περιοδικὴ ἐκδοσὴ τοῦ Συνδέσμου τῶν ἐν Ἀθήναις Μεγαλοσχολιτῶν, τόμ. Β', Ἀθήνα 1994, σσ. 390.

Ἀφιερωμένον στὴν Ἱερά Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, γιὰ τὰ ἑκατὸν

πενήντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ της (1844-1994), ἔξοχα τυπωμένος, ἐτέθη σὲ κυκλοφορίαν ὁ Β' τόμος τοῦ περιοδικοῦ - ἐπετηρίδος «*Ἡ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή*». Ἀξιζῶν θερμὰ συγχαρητήρια ὁ «Σύνδεσμος Μεγαλοσχολιτῶν» (σωματεῖο μὴ κερδοσκοπικό, ποῦ ἰδρύθηκε τὸ 1927 κ' ἔχει βραβευθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν) ἀλλὰ καὶ ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ, ὁ φιλόλογος καὶ διαπρεπὴς βιβλιογράφος κ. Ἀδαμάντιος Στ. Ἀνεσιτίδης, γιὰ τὴν πολύτιμη αὐτὴ ἔκδοσιν καὶ προσφορὰ, στὴν ὁποία ἐπικουροῦν ἐνεργὰ καὶ τὰ Μέλη τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς: Ἡλ. Ἀνδρέου, Κ. Δεληκωσταντής, Ἄν. Κ. Ἰορδάνογλου, Δέσπ. Παπουτσόγλου, Πην. Στάθη καὶ Σάβ. Τσιλένης.

Ὁ βαρύτεμος αὐτὸς τόμος, ποῦ ἀνοίγει μ' ἓνα θερμὸ συγχαρητήριον Γράμμα τῆς Α.Θ.Π., τοῦ Οἰκουμενικοῦ μας Πατριάρχου, περιέχει δώδεκα πρωτότυπα μελετήματα, τὰ ὁποῖα φωτίζουν διάφορα ἱστορικά προβλήματα ἢ ἐπιστημονικὰ θέματα τῆς «*Καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς*», δηλ. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς-πνευματικῆς ζωῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Βέβαια, ὑπάρχουν Ἐδρες Βυζαντινολογίας καὶ βυζαντινολογικὰ περιοδικὰ σὲ ὅλα τὰ πανεπιστήμια σχεδὸν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ ἐδῶ ἔχουμε τοὺς ἴδιους τοὺς Κωνσταντινοπολίτες καὶ τοὺς φίλους καὶ συνεργάτες τους ν' ἀσχολοῦνται, μὲ πόνο καὶ ἀγάπη, γιὰ τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὄσια τῆς μεγάλης μας Πόλης. Αὐτὸ τὸ νιώθει ὁ ἀναγνώστης καὶ μονάχα μ' ἓν' ἀπλὸ ξεφύλλισμα τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ τόμου, τοῦ ὁποῖου δίνουμε τὰ περιεχόμενα, γιὰ ἐνημέρωσιν τῶν ἀναγνωστῶν τῆς «*Θεολογίας*».

Ἐμ. Κριαρᾶ, «*Εὐρετηριακοὶ πίνακες τοῦ περιοδικοῦ Λόγος, 1918-1922*» (σελ. 7-23). Κομν. Δ. Πηδώνια, «*Γεώργιος Νιάγκας. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἔργου του*» (25-63). Ἀθαν. Παπᾶ, μητροπ. Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων, «*Δύο ἔργα τῆς Θάλειας Φλωρᾶ - Καραβία ἀπὸ τὴν Πόλην*» (65-76). Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, καθηγ. Παν/μίου Ἀθηνῶν, «*Ἡ ἰδεολογικὴ θεμελίωσις τῆς Ἱεράς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης*» (77-116). Στεφ. Γερασίμου, καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Paris VIII, «*Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὰ μέσα τοῦ ἰσ' αἰῶνα*» (117-138). Ναυκρ. Τσουλικανάκη, «*Τοῦ διδασκάλου Μακαρίου Καλογερά, Ἐπιστολὲς σὲ Οἰκουμενικοὺς Πατριάρχους*» (139-163). Ἀναστ. Κ. Ἰορδάνογλου, «*Ἡ ἐλληνορθόδοξη Κοινότης τῆς Ἀγκύρας*» (165-184). L. Kamperidis, «*Oriental themes in byzantine Literature*» (185-195). Κων/νου Πρύγκου, Ἄρχ. Πρωτοψάλτου τοῦ Οἴκουμ. Πατριαρχείου, «*Δέκα χερουβικὰ ἀνέκδοτα*» (197-228). Μ. Ἰ. Νομίδης, «*Ἐπιγραφαὶ χερσαίων τειχῶν. Βιβλιογραφία*» (229-239). Πηνελόπης Στάθη, «*Σκέψεις ἑνὸς Τούρκου Δασκάλου γιὰ τὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογον*» (241-251). Ἀδαμ. Στ. Ἀνεσιτίδης, «*Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν. Τὰ ἱστορικὰ τοῦ περιοδικοῦ καὶ τὸ εὐρετήριο του*» (253-358).

Στὸ τέλος τοῦ περιοδικοῦ δημοσιεύονται περιλήψεις τῶν μελετημάτων, καθὼς καὶ ἀναλυτικὸς Πίνακας ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, χρησιμώτατος.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ